लातूर जिल्ह्यातील कविता शोध आणि बोध

डॉ.नरसिंग कदम
मराठी विभाग
शिवाजी महाविद्यालय,
उदगीर जि.लातूर

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी समजली जाते. महाराष्ट्राने कला, संस्कृतीच्या क्षेत्रातही आपला वेगळा ठसा उमटवलेला आहे. त्याच महाराष्ट्रात मराठवाडा हा एक भूभाग आहे. भारताला स्वातंत्र्य मिळाले होते. त्यावेळी मराठवाडा मात्र मराठवाडा डोंगरदऱ्याचा भूभाग आहे. काही भाग अधिकच सुपीक तर काही भाग ओसाड शिक्षणाच्या बाबतीतही पिछाडलेला. त्यामुळेच मराठवाड्याला मागास समजले जाते. याच मराठवाड्यामधील लातूरने शिक्षण क्षेत्रामध्ये उत्तुंग भरारी मारली. त्यामुळे लातूर जिल्ह्यातील मुले शिक्षणाकडे वळली व विविध पदावर विराजमान झाली. न्चै सारख्या परीक्षेच्या आसपास फिरकू न शकणारे मराठवाड्यातील मुले असताना लातूर जिल्ह्यातील मुलांनी न्चै मध्येही यश संपादन केले. एस.एस.सी. व एच.एस.सी. ला महाराष्ट्रातून पहिला येण्याचा मान मिळविला.

शिक्षणक्षेत्राबरोबरच राजकीय, उद्योग क्षेत्रामध्ये महाराष्ट्रात नव्हे तर भारतात आपले नाव केले. विविध मानाचे तुरे लातूरने आपल्या शिरपेचात खोवले. साहित्य क्षेत्रामध्येही आपला ठसा उमटविण्याचे काम लातूरकरांनी केले. साहित्याच्या विविध प्रकारांमध्ये दर्जेदार लेखन करुन साहित्यक्षेत्रही गाजवून सोडले. त्यातल्याच कवितेच्या प्रांतात लातूरकरांनी दिलेल्या योगदानाबद्दल आपण विचार करणार आहोत.

देवीसिंह चौहान यांनी महाराष्ट्राच्या राजकारणात जसे मोलाचे स्थान निर्माण केले अगदी तसेच साहित्याच्या क्षेत्रातही मोलाचे योगदान दिले. स्वर्गीय अबुबकर सिद्धीकी यांनी गझल वाड्मयात आपले नाव केले. बँकेत नोकरी करून श्री.दि. इनामदार यांनी 'शिवगान', 'फुल फुलता राहिला', 'नभ मातीच्या कुशीत', 'रिद्धी सिद्धीचा नायक' यासारखे सरस काव्यसंग्रह लिहिले. कल्याण इनामदार वास्तव्यास पुण्यात असले तरी ते लातुरचे. त्यांनीही 'अबोलीची नक्षी', 'नाद', 'आत्मविभोर' असे कवितासंग्रह लिहिले. भगवानराव देशमुख हे संत साहित्याचे अभ्यासक पारतंत्र्यातच होता. त्यावेळी अनेक समाजसेवक एकत्रित आले आणि निजामाच्या तावडीतील मराठवाड्याला मुक्त केले. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर सगळीकडे आनंदोत्सव साजरा केला जात असताना मराठवाडा अंधःकारात जीवन जगत होता. त्याच मराठवाड्याने संघर्ष करून निजामाकडून स्वातंत्र्य मिळवले व आपला आनंद साजरा केला.

तर चंद्रशेखर कपाळे बसव साहित्याचे अभ्यासक होते. वारकरी संप्रदायाचा वारसा डॉ.यशवंत साधू यांना मिळाला.

१९८० पासून प्रा.वसंत मा. जाधव, प्रा.फ.म. शहाजिंदे, शंकर झुल्ले, जयप्रकाश दगडे, डॉ.जनार्दन वाघमारे हे काव्यलेखन करत होते. विनय अपसिंगेकर यांनी 'पहाटपक्षी', 'तारकांच्या खुणा', 'कविता खेड्याच्या', 'त्या उजाड गावावरची' आदी कवितासंग्रह लिहिले. फ.म. शहाजिंदे यांनी 'निधर्मी', 'आदम', 'ग्वाही', 'झोंबणी' इत्यादी कवितासंग्रह लिहिले. वसंत मा. जाधव यांचा 'प्रेक्षक', शंकर झुल्ले यांचे 'आभाळवेल', 'रानभूल', विलास पाटील यांचे 'दुःखाचा आलेख', 'भंगलेले अभंग', रमेश चिल्ले यांचे 'ओस झाल्या दिशा', 'नांगरुन पडलेले शतक' आणि 'मातीवरची लिपी', योगिराज माने यांचे 'स्पर्श', 'रानशीळ', राजा होळकुंदे यांचा 'एकांताची सळसळ', प्रकाश काळे यांचे 'घ्यावे आभाळ कवेत', किसन वारुळे यांचा 'रुमणं', नरसिंग इंगळे यांचा 'जिव्हाळा', 'हा रंग कसा वेगळा', 'अंकुर', 'फुलोरा', संजय जमदाडे यांचा 'घुसमट', 'अंधार फार झाला', 'तुझ्या कविता', भारत सातपुते यांचे 'जगणं माणसाचं', 'हे तिरंगी झेंड्या', 'हे भारत देशा', राजाभाऊ पांचाळ यांचे 'प्रतिबिंब', 'धरण फुटण्याच्या बेतात आहे', पंडितराव देशमुख यांचा 'व्हर्जिन कॅनव्हॉस', रामकृष्ण बेले यांचे 'भटक्यांची भ्रमंती', 'अनुभवाचा सागर', विजय चव्हाण यांचा 'आई', राजेसाहेब कदम यांचे 'सर्वकाही', 'संदर्भाच्या शोधात', प्रा.अनिल चवळे यांचा 'सारासार' आदी कवितासंग्रह प्रकाशित झाले.

डॉ.नरसिंग कदम यांचे 'निर्भया', 'गोंडर', गणपतराव यांचा 'अंतरीचे हुंदके', निवृत्ती शिंदे यांचा 'गुटखा पुराण', एल.पी. उगीले यांचे 'उल्कापात', 'बेगम' व

'बेगड', प्रा.एच.के. होनराव यांचा 'चिंतनिका', ॲड.हाशम पटेल यांचा 'संग्राम', नामदेव गरड यांचा 'मृगधारा', अनंत कदम यांचा 'शब्दांकुर', ललिता गादगे यांचा 'फसवी क्षितिजे', 'अग्नीजळ', सौ.सरोज अहंकारी यांचे 'पुष्पांजली', 'काव्यसुगंध', साधना जगताप यांचे 'नक्षत्राचे गाणे', 'अवनी', डॉ.प्रणिता चाकूरकर यांनी 'भावतरंग', दर्शना देशमुख यांचे 'हा देश कुणाचा?', 'ही ओंजळ शब्दांची', नयन राजमाने यांचा 'बिल्वदल', विद्या बयास ठाकूर यांचा 'आभाळ अंतरीचे', मनेका धुमाळे यांचा 'आता उसळू देत लाटा', वृषाली पाटील यांचा 'इंद्रधनुष्य', विनिता कुलकर्णी-पाटील यांचा यांचा 'वेदनगंधा', कांताबाई शिंदे यांचा 'घे भरारी', शिवाजी जवळगेकर यांचे 'कळप', 'सावधान योद्धे फितूर झालेत', राजेंद्र कांबळे यांचा 'फेरफार', रामदास कांबळे यांचे 'दुभंगलेले मन', 'वेदनांचे वादळ', राजेंद्र लातूरकर यांचा 'अस्मितासंगर', दुष्यंत कटारे यांचा 'वेदनांचे रुदन', मारुती बोडके यांचा 'जगणं', शिवाजी गायकवाड यांचा 'वादळ', अंकुश सिंदगीकर यांचे 'गळफास', 'कागदावरची पोटं', विलास घारगावकर यांचा 'नारित्वाची झेप', प्रा.ज्ञानेश्वर हंडरगुळीकर यांचे 'समतेचे गीत गाते', 'दुरावा', 'अविरत', 'कार्यकर्ता', डॉ.राजकुमार मस्के यांचा 'मारेकरी जेव्हा मातीला येतात', नवनाथ वाघमारे यांचा 'पालावरची शाळा' असे कवितासंग्रह प्रकाशित झाले.

माधव कदम यांचे 'क्षितीज फिरे गरगरा', 'मळा', 'पाटाचं पाणी', विश्वनाथ मुडपे यांचे 'अश्रू', 'आता पेटवू सारे रान', 'आटोळा', प्रा.नामदेव गरड यांचा 'मृगधारा', प्रा.मारोती कसाब यांचा 'पोरगं शेकत बसंलय', प्रा. चंद्रशेखर मलकमपट्टे यांचा 'कळभुईच्या पोटात', बालाजी बिरादार यांचा 'लक्ष ठेवा जरा', धनंजय गुडसूरकर यांचा 'चिवचिवाट', प्रा.रामदास केदार यांचा 'गळफास', सुधाकर भंडे यांचा 'पिंपळपान', ज्ञानोबा भंडे यांचे 'पिंपळपान', 'मोरपीस', शंकर बोईनवाड यांचा 'चिव चिव चिमणी', प्रभू स्वामी यांचा 'वात्सल्य', प्रा.राजपाल पाटील यांनी 'या वळणावरती', निर्मल पुरी यांचा 'निसर्गराजा' आदी कवितासंग्रह प्रकाशित झाले.

लातूर जिल्ह्यातील कवींच्या कवितेत निसर्ग, दुष्काळ, राजकारण, सामाजिक जाणिवा, स्त्री जाणिवा, आत्महत्या, बेकारी, संघर्ष आदी स्वरुपाचे विषय चित्रित झालेले दिसून येतात. खेड्यातील जीवनपद्धतीचे चित्रण करत असताना विनय अपसिंगेकर लिहितात,

'खेडं सुगी सराईत
थंडीवाऱ्यात राबले
दुपारच्या उन्हात
घाम होऊन वाहते'

सुगीच्या दिवसामध्ये खेड्यामध्ये सतत राबत राहावं लागतं. उन्हात, थंडीत, पावसात विसावा काही भेटत नाही. तर फ.म.शहाजिंदे यांनी धर्म, जात ही समाजव्यवस्थेमध्ये अस्मितेचा प्रश्न आहे. प्रत्येकाला त्याचा अभिमान आहे. त्यामुळे अनेक भेदाभेद समाजव्यवस्थेमध्ये आहेत हे वास्तव सांगताना कवी म्हणतात,

'या हिंदुस्थानातला
एक हिंदू दुसऱ्या हिंदूला
आपल्या लेव्हलवर स्वीकारणार की नाही'

मानवी व्यवस्था जातिव्यवस्थेत कशी अडकली आहे हे ते सांगतात.

नरसिंग इंगळे यांच्या 'अंकुर' या कवितासंग्रहातून स्त्रीचित्रण मांडताना म्हणतात,

'स्त्री जन्माची ऐका कहानी
जगात नाही राम रे
हुंड्यासाठी लेक मारतो
बाप मुलीचा हराम रे'

समाजामध्ये हुंड्याचा प्रश्न गहन आहे. हुंड्यामुळे अनेक कुटुंबे उद्ध्वस्त झालेली आहेत. हे चित्रण ते मांडतात. तर प्रणिता चाकूरकर 'बालमजुरांचे मनोगत' या कवितेत म्हणतात,

'आमच्या चिमुकल्या हातांचे
घट्टे कधी जातील का?
त्याऐवजी हातामध्ये मऊमऊ
खेळणी येतील का?'

आपल्याकडे बालमजुरी कायदा करूनही बालमजुरी मात्र बंद झालेली नाही. खेळणी खेळण्याच्या वयात मुलांना मजुरी करावी लागते हे विदारक चित्रण मांडले आहे.

तर संजय घाडगे यांनी डॉ.बाबासाहेबांच्या विचारांमुळे दलितांमध्ये ऊर्जाकेंद्र जागृत झालेले आहे. म्हणून त्यांच्या कवितेत,

'क्रांतिसूर्या...,
रंजल्या-गांजल्यांच्या स्वाभिमान तू
मनामनातील आनंद तू, स्फूर्ती, प्रेरणा तू
क्रांतीचा आगडोंब तू
हिमालयापरी आधार तू....'

महात्मा फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांमुळे दलित जाणिवा जागृत झाल्या. त्यामुळे त्यांच्या जीवनातील वेदना, विद्रोह कवितेतून आविष्कृत झालेला दिसतो.

या पद्धतीने लातूर जिल्ह्यातील कवींनी आपल्या कविता संग्रहातून लातूर परिसर, भाषा, जीवनपद्धती,

जातिव्यवस्था, शेतकरी, मजूर, कारखाने, राजकारण, समाजकारण असे विविध विषय मांडलेले आहेत.

लातूर जिल्ह्यातील कवींचा विचार केला तर समीक्षेला खूप मोठे स्वरूप येईल. याठिकाणी धावता आढावा घेताना मोजक्या शब्दांमध्ये ही मांडणी केलेली आहे.

संदर्भ:-

१) लातूर वसा आणि वारसा - संपादक डॉ.जयद्रथ जाधव, अरुणा प्रकाशन, लातूर, प्रथमावृत्ती १६ ऑगस्ट २०१७
२) कविता खेड्याच्या-विनय अपसिंगेकर
३) निधर्मी-फ.म. शहाजिंदे
४) अंकुर-नरसिंग इंगळे
५) बालमजुरांचे मनोगत-प्रणिता चाकूरकर
६) निळ्या आभाळाचे गाणे-संजय घाडगे